

Dr hab. Emilia Wąsikiewicz-Firlej, prof. UAM
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskich
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja

osiągnięcia naukowego mgr. Abdula Awala (Uniwersytet Łódzki) opracowana w ramach postępowania w sprawie nadania stopnia doktora w dyscyplinie językoznawstwo, wszczętego w dniu 25.06.2025 r.

1. Informacje ogólne o przedłożonej do oceny rozprawie doktorskiej

Praca pt. *English in Bangladesh and Linguistic Imperialism: Emergence of World Englishes* (tytuł polski: „Język angielski w Bangladeszu i imperializm językowy: powstanie światowych odmian angielszczyzny”) została napisana pod kierunkiem prof. UŁ dr. hab. Antonio Marí Lópeza Gonzáleza. Licząca 356 stron dysertacja obejmuje wstęp, sześć rozdziałów, konkluzję, wykaz wykorzystanej literatury, streszczenie w języku angielskim i polskim, oraz załączniki z wykorzystanymi w badaniu kwestionariuszami, protokołami wywiadu oraz formularzami zgody na udział w badaniu. Pracę opatrzone też listą tabel, rysunków oraz skrótów. Doktorant podzielił treść na trzy główne części: teoretyczną (rozdział 1), metodologiczną (rozdział 2) i empiryczną (rozdział 3-6). Autor przyjął wyraźnie anglosaski wzorzec pisania prac naukowych, w którym większy nacisk kładzie się na część badawczą niż na rozbudowane rozważania teoretyczne, co nie jest typowe, ale wpisuje się w schemat stosowany w tego typu pracach.

2. Ocena merytoryczna rozprawy doktorskiej

Praca poświęcona jest szczegółowej analizie kontestowanego statusu języka angielskiego w Bangladeszu. Badanie to ma dwa zasadnicze cele. Pierwszym z nich jest

zrekonstruowanie roli języka angielskiego w postkolonialnej polityce edukacyjnej, w praktykach instytucjonalnych i społecznych, a także w szerszej dynamice językowej kształtującej relacje pomiędzy językiem, władzą i tożsamością.

Drugim celem jest analiza postaw wobec odmiany angielskiego stosowanej w Bangladeszu (ang. *Bangladeshi English*, *BdE*), ze szczególnym uwzględnieniem jej cech fonetycznych oraz znaczenia w kontekście rozwoju lokalnych wariantów angielszczyzny.

Praca osadzona jest w ramach teoretycznych lingwistycznego imperializmu języka angielskiego oraz paradygmatu *World Englishes*. Temat ten jest stosunkowo wąski i niedostatecznie rozpoznany w dotychczasowych badaniach, co stanowiło zasadniczą przesłankę do podjęcia projektu badawczego omówionego w przedłożonej do recenzji dysertacji. Doktorant ukazuje złożoność statusu angielszczyzny w postkolonialnym kontekście Bangladeszu,

w którym z jednej strony pełni ona funkcję narzędzia globalnej integracji, z drugiej zaś utrwała struktury kolonialnej hegemonii.

Przyjmując perspektywę krytyczną, autor wskazuje również na procesy oporu językowego, które wyłaniają się w odpowiedzi na dominującą rolę angielskiego. Jednocześnie podejmuje próbę zarysowania rozwoju i ugruntowywania się bangladeskiej odmiany języka angielskiego (*BdE*) jako odrębnego wariantu, podkreślając jej znaczenie dla tożsamości językowej i kulturowej współczesnego Bangladeszu.

Pierwszy rozdział, stanowiący część teoretyczną recenzowanej rozprawy, obejmuje 77 stron (ss. 7–84). Choć ta część pracy ma stosunkowo zwięzły charakter, jej objętość należy uznać za w pełni adekwatną i akceptowalną. Zakres tematyczny został dobrany trafnie, a literatura przedmiotu wykorzystana poprawnie. Główne rozważania teoretyczne Autor osadził w kontekście dorobku R. Phillipsona (1992; 2008a, b), w szczególności jego koncepcji imperializmu języka angielskiego (*English Linguistic Imperialism*) oraz teorii angielskiego jako języka globalnego (*Global English*). W przeważającej mierze Doktorant przyjmuje stanowisko Phillipsona, wskazując na destrukcyjny wpływ języka angielskiego na różnorodność językową, co miejscami prowadzi do retoryki bliskiej metaforze „*lingua*

frankensteinia” (2008b). Z drugiej strony, zauważalna jest próba niuansowania tego podejścia – między innymi poprzez podkreślenie pozytywnych aspektów znajomości języka angielskiego, takich jak wzbogacenie indywidualnego kapitału językowego czy też wzmocnienie pozycji jednostki (ang. *empowerment*). Cenne są także odniesienia do polityki edukacyjnej oraz umiarkowanie krytyczna postawa wobec rosnącej roli EMI (ang. *English Medium Instruction*).

Pomimo szerokiego zakresu wykorzystanej literatury, część teoretyczna pracy wykazuje nie do końca satysfakcjonujące pogłębienie tematu oraz ograniczoną analizę krytyczną omawianych koncepcji. Analiza w tej części pracy ma charakter przede wszystkim odtwórczy – polega na prezentacji cudzych poglądów, z ograniczonym komentarzem krytycznym. (Nadmienię tylko, że wiele lepiej pod tym względem wypada Doktorant w rozdziałach empirycznych, podejmując się rzeczywistej dyskusji podczas omawiania wyników swoich badań). Przykładem może być sekcja 1.1.6.1 *Linguistic Power and Agency*, w której autor jedynie sygnalizuje problem sprawczości (ang. *agency*) w kontekście rodzinnej polityki językowej (FLP). Termin *agency* nie został wystarczająco zdefiniowany, a odwołanie do źródeł ogranicza się do interpretacji „*parental agency*” jako „*institutional support and promotion of English*” (s. 34). Definicja ta jest niepełna i wskazuje na zawężone rozumienie problemu. Podobnie bardzo skrótowo potraktowano rolę szkoły w kształtowaniu wyborów językowych. W tym miejscu należałoby odwołać się do najnowszych badań, które ujmują sprawczość rodziców, dzieci i nauczycieli w perspektywie ekologicznej. Szczególnie wartościowa mogłaby być publikacja Mili Schwartz (2024), *Ecological Perspectives in Early Language Education: Parent, Teacher, Peer, and Child Agency in Interaction*.

Uwagi podobnego typu można skierować do sekcji 1.1.4.4 *English as Lingua Fetish*, która pozostaje zbyt krótka i fragmentaryczna. Włączenie w tym miejscu odwołania do publikacji H. Kelly-Holmes (2014), pt. *Linguistic Fetish: The Sociolinguistics of Visual Multilingualism*, mogłoby nadać tej części większą spójność oraz głębszy wymiar analityczny. Autor odnosi się do tej publikacji jedynie pokrótce na s. 157.

Warto byłoby również szerzej odwołać się do nurtu ekologii języka, tym bardziej że autor posługuje się ekologicznymi kategoriami „*macro*” i „*micro*” w odniesieniu do polityki

językowej (May 1985; Pennycook 2021, s. 31). Szersze uwzględnienie tego podejścia pomogłoby lepiej osadzić omawiane zagadnienia i nadać im większą teoretyczną spójność.

Autor poświęcił stosunkowo dużo uwagi zagadnieniu oporu wobec *English language Imperialism* oraz procesom dekolonizacji językowej. W sekcji 1.1.7.3 *Language Movements* zostały przedstawione ruchy językowe w różnych kontekstach geopolitycznych. Choć sekcja ta jest istotna, przytoczone w niej przykłady sprawiają wrażenie raczej przypadkowych, kalejdoskopowych i dość powierzchownych. Dobrym tego przykładem jest bardzo krótkie odniesienie do Łotwy jako byłej republiki Związku Radzieckiego, które zostało przywołane bez żadnego szerszego wyjaśnienia. Biorąc pod uwagę, że Łotwa była jednym z wielu państw znajdujących się w podobnej sytuacji po rozpadzie ZSRR, wybór tego konkretnego przykładu wymagałby lepszego uzasadnienia bądź szerszego ukontekstowania. W obliczu obecnych wydarzeń międzynarodowych szczególnie aktualnym i wartościowym odniesieniem byłoby natomiast uwzględnienie sytuacji językowej w Ukrainie.

Sekcja 1.2 *World Englishes* została opracowana bardzo dobrze – autor dokonał solidnego przeglądu i omówienia literatury, porządkując terminologię oraz przedstawiając różne podejścia badawcze. Z pewnym niedosytem pozostawiła mnie natomiast jako recenzentkę sekcja 1.3 *English in Bangladesh*, kluczowa dla całej pracy. Uważam, że ze względu na jej wagę powinna zostać wyodrębniona jako osobny rozdział. Mam również wątpliwości, czy tytuł tej części (czy też rozdziału pracy) powinien odnosić się wyłącznie do języka angielskiego w Bangladeszu. Być może bardziej adekwatne byłoby zatytułowanie jej na przykład: „Sytuacja językowa w Bangladeszu i znaczenie języka angielskiego”. Tytuł ten lepiej oddawałby rzeczywistą treść analiz, w których autor – obok angielskiego – słusznie dużą wagę przywiązuje także do szerokiego kontekstu historycznego, społeczno-politycznego oraz do polityki językowej i edukacyjnej w odniesieniu do języka bengalskiego.

Za zbyt słabo rozwiniętą uważam również sekcję 1.3.4 *Bangladeshi English*. Została ona potraktowana bardzo skrótowo – autor jedynie w jednym akapicie przedstawia kilka przykładów cech morfosyntaktycznych BdE. Zabrakło natomiast odniesienia do fonetyki i fonologii BdE, mimo że część badania (rozdział 6) obejmuje właśnie ten zakres. Omówienie

tych kwestii w tym miejscu, podparte krótkim przeglądem literatury, znacznie ułatwiłoby percepcję dysertacji. Mam też pewne zastrzeżenia do struktury tej sekcji: zawarte w niej akapity dotyczące *code-switching* oraz obecnej sytuacji BdE powinny zostać omówione w osobnych, wyraźnie wydzielonych częściach. Brakuje także sekcji podsumowującej. Autor nie zamieścił również całościowego podsumowania części teoretycznej, co stanowi istotny mankament w organizacji treści pracy. Takie podsumowanie byłoby bardzo pomocne w uporządkowaniu przedstawionych zagadnień i w lepszym powiązaniu ich z częścią badawczą.

Rozdział drugi rozprawy zawiera szczegółowy opis metodologii przeprowadzonego przez Doktoranta badania. Rozprawa wyróżnia się wyjątkowo solidnym i starannie zaplanowanym zapleczem metodologicznym. Autor precyzyjnie sformułował cele badawcze oraz wyznaczył trzy klarowne pytania badawcze, dobierając do nich adekwatne metody i narzędzia. Ze względu na złożoność poruszanej problematyki w pełni uzasadnione było zastosowanie podejścia mieszanego, integrującego metody jakościowe i ilościowe. Decyzja ta została przekonująco umotywowana, a sposób jej przedstawienia dowodzi dojrzałości badacza i jego biegłości zarówno w metodologii ilościowej, jak i jakościowej.

Na szczególne wyróżnienie zasługuje graficzne opracowanie koncepcyjnego modelu badania (ang. *conceptual framework*), które pełni rolę swoistej mapy drogowej dla części empirycznej. Rozwiązanie to nie tylko ułatwia orientację w tekście, lecz także pozwala czytelnikowi lepiej zrozumieć logikę konstrukcji całego projektu.

W odniesieniu do pierwszego pytania badawczego, koncentrującego się na ideologicznym postrzeganiu języka angielskiego w Bangladeszu przez studentów i nauczycieli, autor zastosował podejście jakościowe (ang. *qualitative inquiry*) w nurcie subiektywistycznym (Collins & Hussey, 2003), wykorzystując wywiady indywidualne oraz zogniskowane wywiady grupowe. W przypadku badania postaw wobec BdE posłużono się podejściem ilościowym.

Jako perspektywę ontologiczną autor przyjął realizm krytyczny (ang. *critical realism*). W tym miejscu warto jednak zwrócić uwagę na drobną niespójność w uzasadnieniu doboru tej perspektywy: autor powołuje się zarówno na publikacje Bhaskara (2008, 2014), jak i na wcześniejsze prace Archera i in. (1998). Chronologiczna rozbieżność pomiędzy źródłami może

wymagać doprecyzowania, szczególnie w przypadku planów publikacji pracy. Autor zadeklarował również przyjęcie postpozytywistycznej perspektywy (Zhu, 2024), podkreślając, że ludzkie postrzeganie i rozumienie rzeczywistości jest zawsze częściowe i zależne od kontekstu. Ma to istotne znaczenie zarówno dla jakości pozyskiwanych danych, jak i sposobu ich interpretacji. Dojrzałość badacza przejawia się także w przyjęciu stanowiska uwzględniającego wartości (ang. *value-laden stance*; Pretorius, 2024) oraz w świadomości, że nawet w badaniach ilościowych, dążących do maksymalnej obiektywności, całkowita neutralność nie jest możliwa, gdyż badacze są nieuchronnie kształtowani przez uwarunkowania społeczne, historyczne i kulturowe.

W odpowiedzi na trzecie pytanie badawcze autor przeprowadził analizę akustyczną z wykorzystaniem programu PRAAT. Przyjął stanowisko aksjologicznej neutralności (ang. *value-free axiological stance*), mające na celu promowanie obiektywizmu i minimalizowanie wpływu uprzedzeń badacza.

Projekt badania cechuje się wysokim stopniem przemyślenia i przejrzystości. Poszczególne etapy zostały szczegółowo opisane i udokumentowane, począwszy od starannie zaplanowanej strategii doboru próby badawczej, poprzez dobór adekwatnych narzędzi badawczych i ram analitycznych, aż po precyzyjne określenie procedur analizy danych. Wybór każdego z tych elementów został gruntownie uzasadniony w oparciu o literaturę przedmiotu oraz specyfikę podejmowanej problematyki. Całość została dodatkowo zilustrowana w formie przejrzystego diagramu zamieszczonego na s. 114, który syntetycznie podsumowuje przyjęte rozwiązania metodologiczne i ułatwia czytelnikowi orientację w procesie badawczym.

Część metodologiczna rozprawy jest bez wątpienia jednym z jej najmocniejszych elementów. Wyróżnia się spójnością, klarownością oraz umiejętnym doбором strategii badawczych. Mocne strony to przede wszystkim: trafny dobór metod do postawionych pytań badawczych, umiejętne połączenie podejścia jakościowego i ilościowego, przejrzyste przedstawienie ram koncepcyjnych oraz rzetelna dokumentacja wszystkich etapów badania. Wskazane uwagi krytyczne dotyczą jedynie drobnych kwestii redakcyjnych i merytorycznych, które można łatwo skorygować na etapie przygotowania pracy do publikacji. Podsumowując, metodologia jest spójna, przekonująca i stanowi solidny fundament dla części empirycznej.

Część empiryczna rozprawy została przedstawiona w czterech rozdziałach (3–6). Rozdział trzeci poświęcono badaniu postrzegania języka angielskiego przez studentów, opartemu na zogniskowanych wywiadach grupowych przeprowadzonych wśród stu respondentów. Rozdział czwarty ukazuje natomiast perspektywę nauczycieli na to samo zagadnienie, przy czym w tym przypadku Doktorant zastosował inne narzędzie badawcze – wywiady częściowo ustrukturyzowane z dwudziestoma respondentami.

Wyniki obu badań nie napawają optymizmem i wskazują na wyraźną marginalizację języka bengalskiego, jego użytkowników, kultury oraz edukacji prowadzonej w tym języku. Dane potwierdzają dominację języka angielskiego w edukacji i w sferze zawodowej, gdzie pełni on funkcję realnego kapitału językowego otwierającego drogę do kariery. Czynniki ekonomiczne wydaje się odgrywać kluczową rolę, co szczególnie mocno wybrzmiewa w odniesieniu do sprawczości rodziców decydujących o edukacji swoich dzieci.

Wyniki ujawniają także utrzymujące się silne wpływy kolonialne – mimo pojawiających się w wywiadach krytycznych głosów sygnalizujących potrzebę zmian i wzmocnienia pozycji języka bengalskiego. Wpływy te są widoczne nie tylko w dominacji języka angielskiego, lecz także w programach nauczania i anglocentrycznych treściach edukacyjnych, które marginalizują rodzimą kulturę, tradycje oraz praktyki pedagogiczne. Prowadzi to do alienacji kulturowej i osłabienia więzi z dziedzictwem narodowym.

Co istotne, respondenci – mimo często wysokich kompetencji językowych – dokonują pewnej samomarginalizacji jako nauczyciele, powielając mit wyższości „native speaker” oraz brytyjskiej odmiany języka angielskiego. Wyniki badań jednoznacznie wskazują na centralną rolę języka angielskiego w Bangladeszu jako trampoliny do sukcesu życiowego. Autor rozprawy trafnie ukazał istniejący impas i sprzeczne postawy badanych: z jednej strony świadomość i krytykę obecnej sytuacji, a z drugiej – brak propozycji rozwiązań i konkretnych działań. W tej części zabrakło, choćby sygnalizacyjnie, wskazania możliwych kierunków zmian czy wypracowania rekomendacji na przyszłość.

Rozdział 5 został poświęcony zagadnieniu postrzegania bangladeskiego angielskiego (BdE) na podstawie badania kwestionariuszowego przeprowadzonego na próbie stu dwudziestu

respondentów. Wyniki badania jednoznacznie wskazały na dualizm postaw językowych – wyraźną preferencję dla British English w kontekstach formalnych i edukacyjnych, przy jednoczesnym uznaniu BdE jako istotnego symbolu tożsamości narodowej, co znajduje odzwierciedlenie w wynikach przedstawionych w poprzednich rozdziałach.

W rozdziale 6 autor przeprowadza analizę fonetyczną wypowiedzi dziesięciu użytkowników BdE, wykorzystując program do analizy wymowy PRAAT. Szczególną uwagę poświęcono realizacji samogłosek oraz spółgłosek w odniesieniu do wzorca *Received Pronunciation*. Na s. 243 Autor deklaruje, że uzyskane wyniki są spójne z innymi badaniami, niestety ich nie przytacza. Przeprowadzone badanie cechuje się wysoką starannością metodologiczną, jednak ograniczeniem może być niewielka liczebność grupy badawczej (10 osób), co budzi wątpliwości dotyczące możliwości szerokiej generalizacji uzyskanych wyników. Autor jest świadomy tego ograniczenia i wskazuje je w końcowej części pracy jako istotny aspekt refleksji metodologicznej. W związku z tym wyniki te można traktować jako charakter wstępny i eksploracyjny.

3. Ocena pozostałych aspektów pracy

Przedłożona do oceny praca jest poprawnie i konsekwentnie zredagowana. Co ważne, napisano ją poprawną angielszczyzną. Błędy gramatyczne lub leksykalne zdarzają się sporadycznie, co jest bardzo dużym atutem pracy i znaczenie ułatwia odbiór treści. Moim celem nie jest ich wypunktowanie lecz zwrócenie uwagi przed ewentualną publikacją pracy lub jej części na pewne niedoskonałości, typu literówki, drobne błędy gramatyczne czy interpunkcyjne (np. s. 7, 19, 25, 111, 184, 205). Warto też zwrócić uwagę na poprawny zapis nazwisk cytowanych autorów (patrz nieprawidłowy zapis nazwiska 'Warschauer' na s. 59). Te drobne uchybienia nie wpływają na moją ogólnie bardzo pozytywną ocenę poprawności językowej pracy. Pragnę podkreślić, że oprócz poprawnej angielszczyzny praca jest starannie zredagowana i wskazuje na bardzo dobre opanowanie języka akademickiego oraz na skrupulatność naukową mgr. Awala..

4. Wnioski końcowe

Pomimo zgłoszonych zastrzeżeń odnoszących się do części teoretycznej, całość dysertacji oceniam zdecydowanie pozytywnie. Autor wykazał się rozległą i wszechstronną wiedzą językoznawczą w obrębie badanego obszaru oraz bardzo dobrą orientacją w literaturze przedmiotu. Na szczególne podkreślenie zasługuje imponująca bibliografia, licząca ponad 1500 pozycji, co świadczy o rzetelnym przygotowaniu merytorycznym i gruntownym osadzeniu rozprawy w istniejących badaniach.

Część metodologiczna rozprawy stanowi jej wyraźny atut. Autor precyzyjnie określił cele i pytania badawcze, dobierając do nich adekwatne strategie oraz uzasadniając konieczność zastosowania podejścia mieszanego. Wysoko należy ocenić przejrzystość i spójność projektu badania, starannie zaplanowaną strategię doboru próby, trafny wybór narzędzi oraz rzetelne określenie ram analitycznych i procedur analizy danych. Wyróżnia się także czytelne przedstawienie koncepcyjnego modelu badania w formie diagramu. Warto też podkreślić, że Doktorant wykazał się wszechstronnością w zakresie metodologii – sprawnie przeprowadza badania jakościowe, korzystając z wywiadu indywidualnego oraz zogniskowanego wywiadu grupowego jako narzędzi badawczych, a także badania ilościowe, wykazując się umiejętnościami analizy statystycznej. Potrafi również sprawnie przeprowadzić analizę akustyczną z wykorzystaniem programu PRAAT.

Autor szczególnie dobrze odnajduje się w części empirycznej. Wskazuje na złożoność analizowanej sytuacji i konsekwentnie w swoich interpretacjach odwołuje się do zebranych danych. Materiał badawczy jest bogaty i został rzetelnie opracowany. Doktorant z dużą precyzją wskazuje na złożoność analizowanej problematyki, a w interpretacjach konsekwentnie odwołuje się do zgromadzonego materiału. Przedstawiony korpus badawczy jest obszerny, różnorodny i został opracowany z należytą starannością. Na każdym etapie pracy w sposób przejrzysty zaprezentowano zarówno zastosowane procedury metodologiczne, jak i kryteria doboru respondentów. Całość sprawia wrażenie projektu badawczego dobrze przemyślanego, spójnego i konsekwentnie zrealizowanego, co stanowi istotny wkład w rozwój badań nad statusem języka angielskiego w kontekście postkolonialnym oraz wyodrębnieniu bangladeskiego angielskiego (BdE). Co szczególnie istotne, w części empirycznej pracy Doktorant podejmuje rzeczywistą dyskusję nad uzyskanymi wynikami, odnosząc się do teorii

oraz badań innych autorów – a to często stanowi słabość wielu prac naukowych. W tym zakresie wychodzi zdecydowanie obronną ręką, wykazując się umiejętnością interpretacji wyników oraz prowadzenia spójnego wyводу naukowego. Postawione pytania badawcze zostały wyczerpująco omówione, a odbiór pracy ułatwiają liczne zestawienia, tabele i rysunki, co należy ocenić bardzo pozytywnie.

5. Konkluzja

Podsumowując, na podstawie dokonanej analizy oraz oceny merytorycznej, stwierdzam, że przedłożona do oceny praca doktorska spełnia wymagania określone dla prac doktorskich, zgodnie z art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r. poz. 1668 z późn. zm.). Wniosek ten wyciągam z całkowitym przekonaniem, przede wszystkim z uwagi na to, iż rozprawa świadczy o znacznej wiedzy teoretycznej mgr. Awala oraz umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej (Rozdziały 2-6), zwłaszcza o dobrze opanowanej umiejętności planowania badań, doboru metodologii i narzędzi badawczych oraz analizy danych. Na szczególne podkreślenie zasługuje wszechstronność metodologiczna, rzetelność i skrupulatność mgr. Abdula Awala jako badacza. Wszystkie te cechy stanowią uzasadnioną podstawę do ubiegania się przez Wnioskodawcę o stopień doktora w dyscyplinie językoznawstwo (w dziedzinie nauk humanistycznych).

Stawiam zatem wniosek o przyjęcie rozprawy doktorskiej, pt. *English in Bangladesh and Linguistic Imperialism: Emergence of World Englishes* i dopuszczenie mgr. Abdula Awala do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Poznań, 1 września 2025 r.

A handwritten signature in blue ink, reading 'Emilia Wąsikiewicz-Firlej'.

dr hab. Emilia Wąsikiewicz-Firlej, prof. UAM